

Jegyzetek egy nem irodalmi témáról

Bori Imre

Évekkel ezelőtt újságoldalnyi naplójegyzetben számoltam be egy olyan olvasói élményemről, amely nem a szépirodalom köréből származott, de azért nem volt mentes „irodalmi” jellemvonásoktól sem. A könyvet norvég etnográfus írta egy nyaktörő vállalkozásról, mert hiszen manapság nem kell-e annak tartanunk, ha valaki századunk derekán arra vállalkozik, hogy tutajon átkeljen a Csendes-óceánon? Azóta nem egy ilyen tutaj-vállalkozásról kaptunk hírt: a világot a kaland sport-oldala nyugította le: micsoda bátorság, micsoda vállalkozó szellem mutatkozott meg a vikingek unokájában, aki a biztonságot jelentő óceánjárók helyett hat szál fatörzsre bízta az életét!

Kortünetet olvastam ki a tutaj-kaland színes és élvezetesen megírt történetéből. A civilizáció csömörének gondolatát is megpendítettem akkor, hiszen nem azt olvashattam-e ki a Kon Tiki expedíció történetéből, hogy utasai az óceánon eltöltött hetek alatt valóban boldognak, elégedettnek, gondtalannak érezték magukat; először életükben, a természet tenyerén hamisítatlanul és minden mesterkéeltség nélkül? Válságokról értekeztem a tutaj-út kapcsán: a modern élet válságáról, amely még mindig a primitívizmusból leli örömét; arról a nosztalgiáról szóltam, amely a mai embert elfogja és a természetbe űzi. Menekülésről beszéltem, s ennek szemléletes példáját Gauguin tahiti kalandjában láttam. Azután megtudtam, hogy a neves francia festő után is akadtak, akik hirtelen felszámoltak minden európai élettel, és Polinézia szigetvilágába menekültek. Rimbaud még csak Afrikába ment, de korunkban Afrika már civilizált világ, ahol a vadállatok is a rezervátumok nagyméretű állatkertjeiben találhatóak csupán. Gauguin, majd Eluard már messzebbre utazik: valóban a világ másik felébe, a boldogság, a béke, az öröm, a gondtalanság szigeteire, a paradicsomi életbe, amely nem ismeri sem a politikai kríziseket, sem a szexuális komplexusokat, hanem éli a maga életét úgy, ahogy ezer esztendővel ezelőtt is élte.

Közben elfeledkeztem, hogy a tutaj-út tulajdonképpen tudományos vállalkozás volt, Thor Heyerdhal néprajztudós, aki az indiánok migrációjával foglalkozva arra a következtetésre jutott, hogy Polinézia szigetvilágát Amerikából érkezettek népesítették be. Amikor a tudóst kollégái kinevették, mert elképzelhetetlennek tartották, hogy a régi korok kezdetleges közlekedési eszközeivel áll lehetne jutni a Csendes-óceánon, hiszen az az út még nanapság is nagy vállalkozásnak tetszik, Heyerdhal nagybátran megépítette tutaját, és rábizta társai és a maga életét a passzát szelekre és a tenger áramlására, amely mindig nyugatra hajtotta a kis lélekvesztőt. S noha ma már nem látom olyan egyszerűnek a kérdést, amit akkor könnyedén megoldottnak hittem, nem tagadom, él bennem még az a meggyőződés, hogy abban a vállalkozásban volt egy árnyalatnyi menekülésszerű jelleg is: pogánykodás és a természettel való kacérkodás, a háború vérzivatarából kilépve egy „ember nélküli csend” ölében való ringatózás.

A hogy most a második erre a témára írott Heyerdhal könyvet végigélveztem, a bizonyosság erejével ötlött fel bennem az évekkel ezelőtt leírt gondolatok legnagyobb része. Sőt ebben a könyvben, amely egy régészeti vállalkozás történetét mondja el, mintegy változatként a Kon Tiki témára, az akkor felvetett kérdést új megvilágításba is helyezte. Akkor, mint mondtam, a természetbe menekülés vágyát olvastam ki, most azt a példázatot találtam, hogy civilizált életünk bizony csak a felszín, a máz, amely könnyen pattog, és vékony rétege alatt ott bújik meg az „ősember”, aki nem ismeri korunk „áldásait”, és ez a kétféle ember megfér egymás mellett, mégha esetenként össze is csap ez a két világ.

Ilyen részleteket olvashatunk a könyvben, amely címében a Húsvét-sziget segítő és rontó szellemeinek nevét őrzi*:

„S akkor egyszerre valami különös, egészen halk zümmögést, éneklet hallottunk. Az énekszó egyre hangosabb lett, most már a tábor kellős közepéről hallatszott, s ütemes dobogás kísérte. Teljesen idegenszerűnek, szinte történelem előttinek tűntek a hangok, melyek megütötték a fülünket. Gonzalo meghökkenve felállt, Carl tágrameresztette a szemét, jómagam szinte bűvöletbe esve figyeltem: soha még ehhez hasonlót nem hallottam sehhol Polinéziában...

Az étkezősátor moszkítóhálóján keresztül kiszűrődő gyenge fény különös csoportot világított meg. A sátrak közötti nyílt téren összegörnyedten ülő figurák ütögették a földet sajátságosan faragott harci buzogányokkal, kenu-evezőkkel és kőbaltákkal. Mindegyik figurának falevelekből készült, nádtollkoronához hasonló fejdísz volt a fején, ketten pedig, a csoport szélén lévő, papíralarcot húztak a fejükre; e tágrányílt szemű és nagy, előre álló csőrű maszkok madárembereket ábrázoltak... De még e látványnál is különösebb volt az ének hipnotikus erejű dallama: közvetlen üdvözlésként hangzott egy letűnt világból...

Előre megfontolt szándékkal próbáltam tréfálkozni a polgármesterrel és embereivel, de tréfáim ez alkalommal nem találtak kedvező talajra. A polgármester csendesen megfogta a karomat, mondván, hogy bizonyos tekintetben „egy picikét komoly” ez a dolog, mert régi istenükhöz szóló ősi dalt énekeltek”.

* Thor Heyerdhal: Aku-aku. Bp. 1960.

Ez az „egy picikét komoly dolog”, amit a Húsvét-sziget bennszülöttje vallott, és amit Thor Heyerdhal és társai is magukévá tettek, mutatja azt a kettősséget, amelyet fentebb említettem. Az a leginkább meglepő Heyerdhal könyvében, hogy minden hátsó gondolat nélkül leírja: a legelső alkalommal lepattogott róluk a civilizáció máza, megbűvölten hallgathatták az ősi szertartások dallamait, könnyen találtak átjárást az élet már túlhaladott, primitív formáiba, és ami a legmeglepőbb: otthonosan érezték maguk a „madáremberek” világában, ebben a felidézett őskorban.

A mai embernek ez a „pogánykodása” valószínűleg nem véletlen. A szociológusok még nem kutatták ki a XX. század emberének a természet és a természetes élet utáni nosztalgiáját az élet más területeivel kapcsolatosan, így hát alapos elemzés nélkül nehezen lehet pontos feleletet adni arra a felmerülő kérdésre, hogy miért is hagynak ott csapat papot a nagyvárosok emberei hétvégen és rándulnak ki a zöldbe, másszák a hegyeket, barangolnak az erdőkben, meztelenkednek folyók, tavak, tengerek partján; miért nőnek gombamódra a montázsházak a halászszigeteken. Miért keresi ezt éppen a mi századunk gyermeke, holott ezt az érzést az elmúlt korok alig vagy egyáltalában nem ismerték? Miért kel útra minden nyáron a városi ember, és miért nem a falum élő paraszt is? Miért lelkesedik a természet ölen az egyik, és miért áll meg közömbösen előtte a másik? S végső fokon: miért akar az ember megszabadulni kényelmétől, jégszekerényétől, porszívójától, televíziójától, amikor annyira kívánja: koplal és takarékoskodik, hogy megvehesse, s ha már birtokában van, miért akarja nélkülözni? Hol van az a pont, amelyet elérve, civilizációnk, technikai kultúránk ellentétes véglétébe csap át, és miért csap át?

Ha Thor Heyerdhal könyveinek és vállalkozásainak népszerűségét kutatjuk, ha azt keressük, miért olvassák olyan lelkesen ezeket a tudományos kérdésekkel foglalkozó könyveket, nemcsak az előadásmód vonzó voltában leljük meg magyarázatát: inkább a szerzőnek abban a képességében, hogy könnyűszerrel tud modern vikinggé válni, hogy minden nehézség nélkül tud a legmagasabb civilizációból átjutni a az ősök világába, hogy szabad bejárása van a természetbe, a természetesnek tartott életformákba.

Az a kettősség, amit emlegettem, igen nyilvánvaló Thor Heyerdhal könyvében. Egyfelől a természet lírával átszőtt dicséretét olvashatjuk, az ősi életformának nosztalgikus felidézését, másrésztől korunkra jellemző tudományos vállalkozásról beszél: a Húsvét-sziget ősi képzőművészeti kultúrájának régészeti feltárásáról, a bennszülöttek mai életéről. S akkor a legboldogabb, amikor azoknál is felfedezi a benne is meglévő kettősséget: a civilizáció alatt a primitív embert.

A „polgármester” az ősi szertartások közepette így magyarázta ezt meg Heyerdhalnak: „Őseink még nem tudták, ők azt hitték, hogy az istent Atuának hívják. Mi már jobban tudjuk, de meg kell nekik bocsátanunk, mert őket senki sem tanította arra, amit mi már tudunk”. Ez a felszín. A mélyben pedig ott van az ősi szokásokban való hitetlen hit. Az egyiket éli, de annak tagadásától sem idegenkedik: varázslatokat úz, minden hónapban lemossa a szent szobrokat, fél a rontó szellemektől, tiszteli a tabu törvényét; babonás, de vasárnap templomba megy; „modernül” él, de az ősi dalok, szertartások hagyománya apáról fiúra száll; hadihajón utazik Chilébe, de tudata mélyén még őrzi az ősi nádcsonakkészítés tudományát is.

Akárcsak a mi hétköznapjainkban is: vajon a szemfüles kutató nem találna-e a mi szellemünkben, gondolkodásunkban egy-egy Húsvét-szigetet? Egy-egy lakodalom ürügye, bűcsű alkalma, rokonlátogatás például nem erre mutat? S az a legcsodálatosabb Thor Heyerdhal könyvében, hogy a Húsvét-szigetről az ember gondolatainak hazai tájakra kell kalandoznia: a távoli világról hazai tájakra ugrik a képzelet és a gondolat.

Egy-egy heyerdhali vállalkozásnak nem nehéz kimutatnia, hogy milyen vékony réteg rajtunk a civilizáció: inkább életünk külsőségeire hatott, mint amennyire szellemiségünkre hatolt. S a Földön is milyen kevés területet hódított meg! A Holddal kacérkodunk, s elfeledjük, hogy a világon nem egy Húsvét-sziget van még, amely már-már nem is bolygónkon van, hanem egy másik világban, ahogy Thor mondja: az Ég Határán, a Naptól keletre és a Holdtól nyugatra. Mintha az idő megállt volna...

Így számol be erről az érzésről és felismerésről az író: „Itt szabadon lélegzünk, nyoma sem volt bennünk annak az érzésnek, mely a zajos világvárosok zürzavaros forgatagában gyakran elfogott, hogy agyonnyomódunk, elsodródunk. Itt nem vakítottak a hívalkodó fényreklámok, nem gyötörte idegeinket az öldöklő verseny, sem a lármás szórakozások, melyek mintegy versenyt futva az idővel, mindenáron érvényesülni akarnak — még azon az áron is, hogy darabokra török az érzékeny emberi lelket. Oly tökéletes volt itt a nyugalom, mintha az idő is megállt volna; igen, megállt, mozdulatlanul állt és várt. Még köhinteni is alig mert az ember, mintha attól félne, hogy felébreszti a nyugtalan elemeket... Különös módon elszóltanodott mindenki a hajó fedélzetén; a csend szinte áhitattal töltötte el valamennyiünk szívét...

Egy lelket sem lehetett látni a parton, csak egy elhagyott, kővé dermedt világot. A távoli hegyhátról meredten bámult ránk egy-egy mozdulatlan kőfej, míg más, hasonlóképpen mozdulatlan kőalakok egy sorban elterülve feküdtek egy hosszú terasz lábánál az előtérben, a partmenti látatömbökön. Olyan valóságzerűtlenül hatott az élénk táruló kép, mintha úrhajóval a vak végtelenben kalandozva egy régen kihalt világba jutottunk volna, amelyen valaha másfajta teremtmények éltek, mint a mi földünkön. Hosszan nyúltak el az árnyékok, de minden halotti mozdulatlanságba dermedt: csak a lenyugvó tüzes nap mutatta az élet jelét, amint lassan lehanyatlott a fekete tengerbe, és fölénk vonta az éj sötét palástját.”

Egy lépés, s máris lepattant rólunk a ruha, elfeledtük hétköznapi életünket: úrutasként megérkeztünk egy más világba, amelyről végül mégis kitudódik, hogy a mi világunk, a mi Földünk, hogy mi magunk vagyunk frissen borotváltan, éppen úgy, mint a madárcsőr-álarc alatt.

Ki-kirándulunk ebbe a világba, legtöbbször csak könyvek lapjain, és mindannyian hétköznapiaink apró tetteiben, gondolatában. Elszakadtunk a természettől, de vágyunk rá. Közben magunkban is egy dzsungelt fedezhetünk fel, amelyet szokásaink, elrejtett múltunk liánjai vonnak be és tesznek átjárhatatlanná. Kettős életet élünk, de úgy, hogy mindig elfeledkezünk az egyikről. De mind a kettőt komolyan éljük.

S az is jellemző, hogy ilyen felismerésekért néha nagy utakat kell megtennünk. Néha egészen a Húsvét-szigetre, amely olyan messze esik tőlünk, hogy már-már a valószínűtlenség földrajzi végtelenségében képzeljük: életünk és világunk másik felén. Már a mesében, de még mindig a valóságban.